

Лічман Л.Г.
*кандидат юридичних наук, доцент,
голова Малиновського районного суду м. Одеси
Заслужений юрист України*

ПІДСТАВИ ОБМЕЖЕННЯ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ДЗЕРКАЛО ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Значення категорії дієздатності фізичної особи у цивільному праві полягає у можливості реалізувати цивільну правоздатність, тобто названий суб'єкт права отримує юридичну здатність своїми діями набувати для себе цивільні права та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Дієздатність фізичної особи у випадках, передбачених актами цивільного законодавства, є однією з умов для здійснення дій в інтересах іншої особи (здійснення чужих прав та обов'язків), внаслідок яких для останньої набуваються цивільні права і створюються цивільні обов'язки. Саме повна цивільна дієздатність, як одна зі складових правосуб'єктності, надає фізичній особі правомочність здійснювати свої цивільні права вільно, на власний розсуд, відмовитися від свого майнового права, тощо, а значить бути учасником особистих немайнових та майнових відносин (цивільних відносин).

Повна цивільна дієздатність фізичної особи характеризується двома критеріями : медичним — відсутність хронічного, стійкого психічного розладу або від супротивного наявність психічного здоров'я та юридичним (за іншою точкою зору: психологічним) — усвідомленням значення своїх дій та можливістю (здатністю) керувати ними, та здатністю своїми діями набувати для себе цивільні права і самостійно їх здійснювати, а також здатністю своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Дієздатність фізичної особи відповідно до вимог ст.ст. 36-37 Цивільного Кодексу України (далі — ЦК) може бути обмежена судом з настанням відповідних правових наслідків. Саме, на прикладі цієї норми права, у її темпоральному вимірі, пропонується досить стисла характеристика підстав обмеження дієздатності фізичної особи.

Перед юридичною наукою та практикою стоїть низка питань щодо правомірності та правильності встановлених підстав (критеріїв)

обмеження дієздатності фізичної особи, недопустимості зловживання правами осіб, які можуть звернутися до суду з такою заявою, процесуальної форми вирішення заяви про обмеження дієздатності фізичної особи. Їх важливість обумовлена наслідками, які вони мають для цивільно-правового статусу людини. Тому, актуальність обраної теми не викликає сумнівів, а щодо обраного аспекту проблематики слід вказати наступне.

1. Приватне римське право, яке слугує підґрунтям для сучасних правових досліджень, не відокремлювало категорію дієздатності, яка поглиналась категорією правоздатності. Разом з тим, вже в Законах XII таблиць (таблиця V) передбачалось обмеження правоздатності, якщо людина впала у божевілья. В таких випадках влада над нею і над її майном встановлювалась її агнатами або її іншими родичами. Також марнотратнику заборонялось управління належним йому майном. Німі та глухі особи не могли укласти договори стипуляції, які учинялися у формі усного питання — відповіді. Рецепція римського права, яка відбувалась в європейських країнах, до середини 20 століття практично не змінили зазначені положення.

2. У ЦК УРСР 1922 року обмеження дієздатності фізичної особи не передбачалось. Встановлювались лише випадки визнання особи недієздатною (психічна хвороба, марнотратство).

3. В ЦК УРСР 1963 року з'явилося обмеження дієздатності громадян внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними (в першій редакції речовинами), а потім засобами.

4. Перша редакція ст. 36 ЦК 2003 року передбачала, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Тим самим, вперше в законодавстві з'явилась підстава обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, не пов'язана з матеріальним становищем цієї особи, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати. Крім того, законодавець зробив перелік напоїв, засобів та речовин, якими особа може зловживати, невичерпним.

5. Психічний розлад, який істотно впливає на здатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, є проміжним між станом дієздатної і недієздатної особи.

Для визнання правочину недійсним недостатньо лише тієї обставини, що дієздатна фізична особа вчинила правочин у момент, коли психічний розлад істотно впливав на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Саме в цьому полягає суперечливість цієї конструкції порівняно з усталеною підставою визнання правочину недійсним відповідно до вимог ст. 225 ЦК. Тому її застосування у судовій практиці призводить, як правило до відмови у позові.

6. У лютому 2012 року до ст. 36 ЦК внесена ще одна зміна. Після слів «токсичними речовинами» стаття доповнена словами «азартними іграми». І знову цей перелік, який відноситься до різних не подібних дій за змістом, але подібних за наслідками, не є вичерпним.

7. Новелою чинного ЦК України слід визнати можливість позбавити дієздатності неповнолітню особу, яка за законом і так має неповну цивільну дієздатність.

8. Порядок обмеження цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України (далі — ЦПК). Процесуальна форма вирішення цього питання також ставить перед судовою практикою, а значить теорією цивільно-процесуального права, декілька питань. Йдеться перш за все про підстави призначення та проведення судово-психіатричної експертизи за відсутністю згоди особи відносно, якої ставиться питання про визнання її обмежено дієздатною та достатніх даних про психічний розлад здоров'я такої фізичної особи. Відмова у задоволенні клопотання про призначення експертизи позбавляє подальший розгляд справи сенсу, тому що відсутність у справі судово-психіатричної експертизи буде мати своїм наслідком залишення заяви про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи без задоволення.

9. Суд зобов'язаний призначити для встановлення психічного стану особи судово-психіатричну експертизу лише за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи. При цьому, вирішуючи зазначене питання суд має виходити з презумпції психічного здоров'я такої особи, і лише у виняткових випадках, коли особа, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу (ст. 239 ЦПК).

Таким чином, цивілізаційні зміни, які стосуються сфери особистого та сімейного життя людини, права власності, моральних устоїв суспільства охорони здоров'я, віддзеркалюють у суспільних,

в тому числі правових відносинах, різні психіатричні, психологічні та юридичні аномалії, які мають своїми наслідками закріплення у цивільному законодавстві нових підстав обмеження дієздатності фізичної особи з метою захисту прав та інтересів цієї особи, її сім'ї, інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, цивільного правопорядку у цілому.

Дрішлюк А.І.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
суддя апеляційного суду Одеської області,
секретар судової палати з розгляду цивільних справ
апеляційного суду Одеської області*

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Незважаючи на постійну зміну законодавства, яке регламентує статус суддів та реформування судової системи, які здійснюються протягом всього існування незалежної України, питання вдосконалення цивільно-процесуальної форми були предметом системних законодавчих змін лише в 2001 та в 2010 роках. Зміни внесені в 2010 році в Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК України) дозволили вивести цивільно-процесуальну форму на новий рівень, припинити численні процесуальні зловживання, стимулювати суди на більш якісне здійснення судочинства по цивільним справам. Разом з тим, минуло п'ять років і аналіз судової практики свідчить про наявність проблем, частина з яких залишились невирішеною з минулої реформи, частина є наслідком застосування судами зміненого законодавства, а частина пов'язана з так званим «людським фактором», який зажди чинив вплив на будь-який, навіть самий досконалий, закон. В зв'язку з наведеним слід зазначити наступне.

1. Деякі практичні проблеми сучасної процесуальної форми пов'язані з домінуванням форми над змістом процесуальної діяльності, а головне — її метою та завданнями, зокрема, закріплені в ст. 1 ЦПК України, а також численними процесуальними